

УДК 336.71

Примостка О.О.
*доктор економічних наук,
 професор кафедри банківської справи
 Київського національного економічного університету
 імені Вадима Гетьмана*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС

Досліджено методологічні засади визначення поняття «кластер». Наведено історичні аспекти розвитку кластерів та їх класифікація. Визначено чинники створення та функціонування кластерів. Розглянуто кластери, наявні в ЄС. Проаналізовано практику функціонування кластерів у ЄС.

Ключові слова: кластер, ЄС, класифікація, чинники кластеризації, інновації.

Примостка Е.А. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОСТРОЕНИЮ КЛАСТЕРНОЙ МОДЕЛИ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ ЕС

Исследованы методологические основы определения понятия «кластер». Приведены исторические аспекты развития кластеров и их классификация. Определены факторы создания и функционирования кластеров. Рассмотрены кластеры, существующие в ЕС. Проанализирована практика функционирования кластеров в ЕС.

Ключевые слова: кластер, ЕС, классификация, факторы кластеризации, инновации.

Prymostka O.O. METHODOLOGICAL APPROACHES TO BUILDING CLUSTER MODEL REGIONAL POLICY IN THE EU

Investigated the methodological basis for the definition of «cluster». Given the historical aspects of the development of clusters and their classification. The factors of creation and functioning of clusters. Reviewed the clusters that exist in the EU. Analyzed the practice of cluster functioning in EU.

Keywords: cluster, EU classification, factors clustering innovation.

Постановка проблеми. Розвиток глобальної економіки в напрямі переорієнтації з ресурсної на технологічну та інформаційну актуалізував питання розробки та практичної реалізації неокласичних підходів до формування конкурентної економіки. Необхідність генерування інноваційних напрямів розвитку економіки регіонів зумовив пошук нових форм реалізації бізнес рішень у напрямі формування кластерів. У світі існує ще досить багато прикладів створення високоєфективних територіальних об'єднань підприємців окремих галузей економіки, які отримали назву кластер. Значний досвід створення кластерів нагромаджено в індустріально розвинених країнах (ЄС, США та ін.). Наприклад, у США функціонують 380 кластерів. У них зайнято більше половини робочої сили США і виробляється 60% обсягу промислової продукції країни [1, с. 258]. Про значущість розвитку промислових кластерів для європейської економіки свідчить той факт, що в липні 2006 р. у ЄС був схвалений і прийнятий «Маніфест кластеризації в країнах ЄС», а в грудні 2007 р. – «Європейський кластерний Меморандум», який був остаточно затверджений 21 січня 2008 р. у Стокгольмі на Європейській президентській конференції з інновацій та кластерів [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці поняття «кластер» почали використовувати відносно недавно, теоретичним підґрунтям якого стали роботи М. Портера, М. Вебера, А. Маршалла, А. Скотта, Й. Шумпетера, М. Енрайта, Е. де Брессона, А. Фукс-Вільямса, С. Розенфельда, С. Соколенко та М. Войнаренко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика вивчення та аналізу наукової думки щодо цього питання полягає в неоднозначності розуміння визначення поняття «кластер», оскільки за визначальну ознаку беруться різні якісні його характеристики. Досить часто можна зіштовхнутися зі зображенням кластеру як вузької сфери, зокрема, інтегрованих утворень у певній галузевій діяльності (наприклад, медичний кластер, туристич-

ний кластер, нафтовий кластер тощо), тому зазначене питання потребує подальших досліджень.

Метою статті є наукове обґрунтування теоретико-методичних засад формування кластерів як елемента регіональної політики ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кластери є винаходом 80-х рр. минулого століття, але з 20-х рр. уся оборонна і частина цивільної промисловості СРСР створювалися за цим принципом, ґрунтуючись на теорії економічного районування, створення ТПК і промислових центрів, які є унікальним практичним досвідом і знанням, що випередили свій час, у тому числі й час кластерів.

В економічній науковій думці кластерна теорія була розроблена й застосована М. Портером [3] з метою дослідження та вивчення проблематики конкурентоспроможності бізнес структур. Кластер був визначений як група бізнес структур чи галузей, взаємопов'язаних між собою, які географічно сконцентровані та взаємодоповнюють одна одну [4, с. 528].

М. Портер вважає, що кластери утворюються завдяки таким економічним ефектам, як ефект масштабу виробництва, ефект охоплення, ефекту синергії та тригерний ефект. Кластер – це індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюжком [4]. Його також визначають як територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють з науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону [5].

Дослідження кластерних моделей в економіці свідчить, що кластерну теорію, застосовували як основу інтеграції малого, середнього й великого бізнесу, керуючись такими принципами:

– формування єдиного інноваційного, інформаційного, фінансового, технологічного та правового простору;

- удосконалення виробничих процесів і технологій на основі інновацій;
- формування загальної комерційної стратегії та політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності;
- взаємодія з науковими інститутами та освітніми установами та підвищення професійного рівня персоналу компаній.

Необхідно зазначити, що кластеризація може бути як природною формою інтеграції економічних суб'єктів, яка залежить лише від сформованих в економіці обставин, що стимулюють створення такого роду об'єднань, так і штучною.

Основними характеристиками кластеру є географічна концентрація, спеціалізація, множинність економічних агентів, конкуренція і співробітництво, досягнення необхідної «критичної маси» в розмірі кластера для отримання ефектів внутрішньої динаміки розвитку, визначений життєвий цикл кластерів та залученість в інноваційний процес. Тобто кластери дають можливість близько розташованим бізнес-структурам ефективно співпрацювати шляхом економії часу та швидко взаємодіяти, обмінюватися капіталом та інтегрувати процес навчання. Кластери концентруються навколо певної сфери діяльності, до якої належать учасники та охоплюють не лише фірми, що входять у кластер, а й громадські організації, академії, інститути, що сприяють кооперації та планується свою діяльність на довгострокову перспективу. Діяльність учасників кластеру, крім основного виробничого напрямку, сконцентрована на розробці та впровадженні інноваційних технологічних, продуктових, ринкових та організаційних процесів [6].

Модель кластеризації визначається п'ятьма чинниками, наявність яких є визначальною умовою ефективною та успішною діяльністю кластеру. До чинників кластеризації належать ініціатива, інновація, інтеграція, інвестиції та економічна зацікавленість (див. рис. 1).

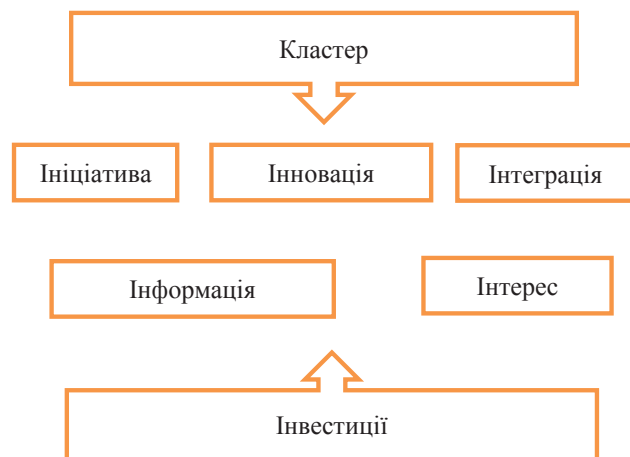

Рис. 1. Умови формування кластерів й інвестування проектів розвитку інфраструктури та впровадження нових технологій

Створення і функціонування кластерів може бути водночас сприятливим середовищем для реалізації перспективних інвестиційно-інноваційних проектів на основі кластерних технологій. Будь-який інвестиційний проект неможливо реалізувати без ініціативи, неможливо лише оригінальні та нестандартні інноваційні ідеї можуть зацікавити інвестора. Інтеграція зусиль влади, бізнесу та інституцій, таких як наукових, освітніх, громадських організацій, може бути умовою успішного залучення інвестицій

на цю територію. Обмін інформацією про потенційні можливості регіону, його пріоритети, інвестиційну привабливість та перспективи розвитку є запорукою отримання капіталів від потенційних інвесторів. Економічний інтерес від інвестованого капіталу може бути гарантією успішної реалізації будь-якого реального інвестиційного проекту кластера.

Дослідників відзначають необхідність географічної близькості суб'єктів кластера, при цьому межі кластера автори, як правило, не уточнюють. Кластер може обмежуватися кордоном адміністративно-територіальної одиниці або збільшитися до території двох регіонів або країн, а основою для визначення меж є взаємозв'язки між учасниками. Вихід за територіально-адміністративні кордони можливий лише за наявності певних переваг для прикордонної території та сприятливих умов для формування кластера є єврорегіон – форма співпраці прикордонних територій сусідніх держав [6].

Щодо типології кластерів, необхідно зазначити, що на основі класифікації за сферою формування виділяють галузеві кластери, які концентруються навколо певної сфери діяльності, і міжгалузеві. З урахуванням галузевої специфіки виділяються такі типи кластерів:

1. Дискретні кластери включають підприємства, що виробляють продукти (і пов'язані послуги), що складаються з дискретних компонентів, включаючи підприємства автомобілебудування, авіаційної промисловості, суднобудування, двигунобудування, інших галузей машинобудівного комплексу, а також організації будівельної галузі і виробництва будівельних матеріалів. Як правило, до таких кластерів входять малі та середні компанії – постачальники, що розвиваються навколо складальних підприємств і будівельних організацій.

2. Процесні кластери утворюються підприємствами процесних галузей (хімічна, целюлозно-паперова, металургійна галузь, сільське господарство, харчова промисловість).

3. Інноваційні кластери розвиваються у новостворених високотехнологічних та нанотехнологічних сферах. Інноваційні кластери включають нові компанії, які виникають у процесі практичної реалізації технологій, які є результатом наукової діяльності вищих навчальних закладів та дослідницьких організацій.

4. Туристичні кластери формуються на основі туристичних потужностей та рекреаційних зон у регіоні і складаються з підприємств, які обслуговують туристів, наприклад, туристичних операторів, готелів, сектора громадського харчування, виробників сувенірної продукції, транспортних підприємств тощо.

5. Транспортно-логістичні кластери формуються з комплексу інфраструктури та логістичних компаній. Транспортно-логістичні кластери розвиваються в регіонах, що мають вагомих транзитний потенціал.

Кластери змішаних типів можуть поєднувати ознаки декількох типів кластерів. Організації інноваційної інфраструктури та інфраструктури підтримки малого й середнього підприємництва: бізнес-інкубатори, технопарки, промислові парки, венчурні фонди, центри трансферу технологій, центри розвитку дизайну, центри енергозбереження, центри підтримки субпідряду (субконтрактації); центри та агентства з розвитку підприємництва, регіонального та муніципального розвитку, залучення інвестицій, агентства з підтримки експорту товарів, державні та муніципальні фонди підтримки підприємництва, фонди сприяння кредитуванню (гарантійні фонди, фонди поручительства), акціонерні інвестиційні

фонди та закриті пайові інвестиційні фонди, які залучають інвестиції для суб'єктів малого й середнього підприємництва.

Дослідження М. Войнаренко [2] показують, що формування кластерних моделей в економіці знаходиться у межах двох зон – формування кластерів – три «К» та підтримка кластерів – три «С» (див. рис. 2). Перша зона впливає на утворення кластерів, включає концентрацію, комунікацію і конкуренцію, а друга сприяє якісним змінам у результаті створення кластерів та включає спеціалізацію, співпрацю і синергію. Концентрація примножує зусилля перерахованих факторів для забезпечення провідних позицій галузі в регіоні та створенню передумов для виникнення полюсів зростання. Комунікація передбачає регулярний обмін інформацією між постійними учасниками кластерних об'єднань. Дуже важливе місце займає конкуренція як економічне суперництво та боротьба між підприємницькими структурами (виробниками продукції), у тому числі посередниками, за найбільш вигідні умови виробництва та збуту продукції (товарів і послуг), а особливо за отримання максимального прибутку від економічної (фінансово-господарської) діяльності.

Рис. 2. Складники успішної діяльності кластерів

Конкуренція у кластерах приводить до об'єднання в межах галузі підприємств, зацікавлених в успіху розвитку бізнесу в регіоні, за умови поділу сфер впливу й розподілу ніш ринку відповідної продукції між учасниками кластера. З одного боку, це стимулює розвиток внутрішньогалузевої конкуренції, яка продукує боротьбу між товаровиробниками за зниження витрат і цін, поліпшення якості продукції, розширення ринків збуту продукції, з іншого – забезпечуючи високу якість продукції, виробленої учасниками кластера при більш низьких витратах, конкуренція позитивно впливає на підвищення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках як кластерних об'єднань, так і регіону в цілому.

Три «С» (спеціалізація, співпраця і синергія) є факторами, похідними від трьох «К». Спеціалізація як об'єктивний процес розвитку галузей, генезис якого визначається загальногалузевим тенденціями – зростанням концентрації і конкуренції, веде до підвищення якості продукції, що випускається через уніфікацію, застосування нових технологій та обладнання, підвищення кваліфікації працівників [6].

Співпраця в кластерах передбачає об'єднання зусиль для спільних дій окремих підприємств, за умови часткового збігу їх економічних інтересів, з метою захисту від втрат конкурентної боротьби. Об'єднання зусиль, спеціалізація і співпраця у межах кластерних структур зумовлює появу синергетичного ефекту. Виключно важливими елементами складників процесу між трьома «К» і трьома «С» на різних етапах формування кластерних об'єднань є координація і кооперація.

Координація як елемент управління використовується в кластерних моделях для узгодження дій різних частин системи.

Кооперація є добровільне об'єднання власності (різних об'єктів і форм) та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності. Об'єднання суб'єктів власності (дрібних товаровиробників, робітників, службовців, споживачів) та об'єктів власності (грошей, засобів праці і виробництва, в тому числі землі), а також різних видів інтелектуальної власності (патентів, ліцензій, ноу-хау) та інформаційних ресурсів дає змогу формувати в окремих регіонах ефективні кластерні структури.

У країнах – членах ЄС кластеризація є однією з умов підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів та держави, повністю кластеризовані фінська і скандинавська промисловість. Зокрема, в економіці Фінляндії виділено 9 кластерів, Нідерландів 20 мегакластерів, на основі функціонування яких визначені пріоритети інноваційної політики держави. У Данії функціонує 29 кластерів, в яких беруть участь 40% усіх підприємств країни, забезпечуючи 60% експорту, та розробляється концепція кластеризації. В Австрії діють транскордонні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, активізувались зв'язки з Францією та Великобританією. Розроблена політика стимулювання розвитку зв'язків між дослідними інститутами та промисловим сектором, знижені регуляторні бар'єри в інноваційних програмах, формуються центри конкурентоспроможності. У Німеччині створено промислові кластери, а в Словенії прийнято стратегію зростання конкурентоспроможності промисловості та розроблено програму національного розвитку кластерів. Структурно-регіональні підходи до створення кластерів у Європейському Союзі (див. рис. 3) свідчать про відсутність порешкод для їх формування з боку адміністративного поділу територій.

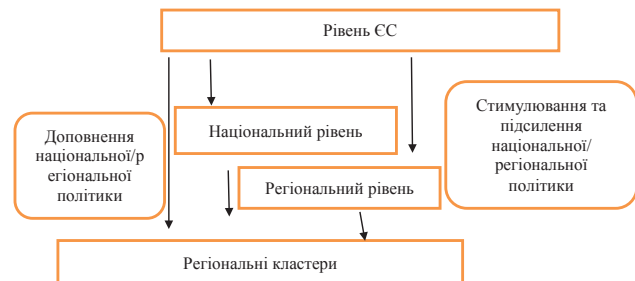

Рис. 3. Інтеграційні кластерні рівні ЄС

Кластери можуть об'єднувати підприємства й установи як окремих регіонів, так і різних країн для підвищення ефективності та конкурентоспроможності, зростання продуктивності праці та якості продукції, стимулювання інновацій, сприяння формуванню нових підприємств з урахуванням їх вигідного географічного розташування.

Центри кластерів можуть формуватися як у межах традиційних галузей промисловості, що мають географічну концентрацію, так і в підприємницьких структурах комерційного сектора і у сфері послуг. Нерідко центрами кластерів можуть бути інноваційні центри, технопарки, логістичні центри мультимодальних транспортних вузлів різного рівня, університети, науково-дослідні інститути та інші організації.

На сучасному етапі розвитку роль Європейської комісії у напрямі підтримки розвитку кластерів можна окреслити так. По-перше, кластери доповню-

ють регіональну й національну політику шляхом подальшого видалення бар'єрів для торгівлі, інвестицій і міграції в Європі, що є критичним фактором для досягнення більш ефективного географічного розподілу економічної активності та відкритої конкуренції у регіонах. Географічна модель спеціалізації і кластеризації є інструментом для створення єдиного конкурентного європейського ринку. По-друге, створення кластерів мотивує і зміцнює регіональну й національну політику шляхом розробки та просування стратегічного підходу до кластерної політики в Європі. Зміцнення кластерних ініціатив залежить від послідовної політики у напрямі їх розвитку та оцінки впливу. Транснаціональне співробітництво між кластерами у подальшому приведе до інституційного зміцнення європейських кластерів. По-третє, підтримка створення регіональних і національних кластерів шляхом підвищення якості інформаційної бази у Європі дасть змогу ефективніше використовувати дослідження для впровадження інновацій через рамкової програми з наукових досліджень і розробок у межах політики згуртування. По-четверте, стимулювання розвитку транскордонних кластерів та зміцнення сильних європейських кластерів у межах трансєвропейської кластерної політики. Спільне використання стратегічної інформації є ключовою характеристикою успішного кластера ініціативи.

Європейські ініціативи підтримки кластерів мають бути комплементарними національним та регіональним зусиллям для досягнення синергетичного ефекту.

Висновки. Дослідження кластерних моделей інтеграції підприємств і організацій в ефективні економічні структури нового типу дає змогу зробити висновок, що саме кластери можуть бути тими імпульсами, які у разі вдалої концентрації виробництва, його спеціалізації, використанні сучасних досягнень комунікації, координації, кооперації та співпраці допоможуть виявити точки зростання у кожному конкретному регіоні, забезпечуючи його конкурентні переваги, збільшуючи зацікавленість країнах ЄС у формуванні та підтримці кластерів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід): [навч. посібник] / [Г. Заболотний, О. Дідик, В. Захарченко, А. Ступницький]. – Вінниця: Вид. відділ ВДАУ, 2006. – 395 с.
2. Офіційний сайт «Українські регіональні кластери» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/universitet/oklasterakh>.
3. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
4. Портер М. Конкуренция / М. Портер; под ред. Я.В. Заблоцкого. – пер. с англ. О. Пелявского. – М.: Вильямс, 2006. – 602 с.
5. Войнаренко М. Кластерные модели объединения предприятий в Украине / М. Войнаренко // Экономическое возрождение России. – 2007. – № 2 (12). – С. 75–86.
6. Enhancing the Innovative Performance of Firms: Policy Options and Practical Instruments; United Nations // ECE/CECI. – Geneva, 2008.
7. Внукова Н. Концептуальные основы формирования трансграничных финансовых кластеров / Н. Внукова // Экономическое возрождение России. – 2010. – № 1 (23). – С. 100–108.